

ШЕРБО РАСТОДЕР

МОГУЋНОСТИ И ПОТРЕБА ИЗУЧАВАЊА СОЦИЈАЛНО-ЕКОНОМСКОГ ОСНОВА ПОЛИТИЧКИХ БОРБИ У ЦРНОЈ ГОРИ 1918 — 1941.

Један општи проблем који је наглашен у наслову овога скупа могуће је тек назначити у неким сегментима, ризикујући при томе да нека своја размишљања лоцирамо у пристојни оквир истраживачке претенциозности, а да истовремено избјегнемо уобичајени шематизовани херметичко продуковани вербализам својствен историјској науци. При томе је могуће отворити низ питања без обавезе да се на њих изрекну коначни и потпуни одговори, што је по нашем мишљењу у историјској науци не само немогуће, већ на неки начин и нејачно. Наведено мишљење произилази из схватања историјске науке као процеса чија унутрашња динамична промјенљивост прије свега зависи од могућности на изглед независног процеса постављања питања и давања одговора. У суштини ови комплементарни процеси у самом методолошком поступку по нама могу имати различита аутономна исходишта, али се веома тешко могу посматрати одвојено.

Прва могућност постављања питања може бити аутономан процес који настаје у окружењу истраживача, дневно-политички артикулисан, социјално структуриран и редуциран не само интелектуалном снагом самог истраживача, већ непосредно и ширим окружењем које повратно дјелује на резултате саме науке. То је посебно присутно у срединама гдје је такозвани „терор историје“ битно обиљежје бивствовања, што је поуздан индикатор „немоћи“ историјске науке, њене статичности, херметичке затворености и доминације ненаучне интерпретације. Тако постављен проблем неминовно доводи до сазнања да је историјска наука у нашим условима често неуспјели вид кореспонденције садашњости са прошлошћу у којој се ми „дописујемо“ са одабраним „ликовима“ и „појавама“ ради нас самих, покушавајући на тај начин да се идентификујемо као логична историјска појава.

Тамо гдје је индивидуалност потчињена колективитету (вјерском, националном, класном, политичком итд.), историјска наука добија третман „цензурисане“ истине подређене „вишим“ интересима, што је неминовно доводи у зависност од окружења у којем настаје, на шта је историјска наука углавном пристајала из једноставног разлога што је и она продукт људи који су дио тог окружења. Уколико је та спрега науке и окружења чвршћа утолико се чешће долази до сазнања да је постојећа историографија, у ствари, дио историје савременог друштва. Најпознатија је чињеница за свако друштво оног тренутка када спозна да „историографија“ може постати „историјски извор“ преко кога је могуће спознати одређене карактеристике друштва у којем је настајала. Из свега наведеног јасно произилази да је могућност постављања питања директно зависна од окружења у најширем смислу.

Друга могућност давања одговора може бити резултат независан од оног што чини основ историјског знања и сазнања: извора. Али онда је дужина трајања „одговора“ знатно сужена и прије свега зависи од разлога ваннаучне природе. С друге стране, питање може настати и без могућности да се на њега одговори (услед недостатка извора) исто као што сам извор може „диктирати“ постављање одређених питања.

Сва ова разматрања су, у ствари, само непоходан увод за разумијевање за нас суштинског питања пред којим се налазимо када оцјењујемо досадашње домете историографије. При томе увијек ризикујемо да наше судове „утемељимо“ ваннаучним разлозима због прости чињенице што је услед недостатка континуитета у логичном ходу валоризације претходног, постављање тако крупног питања, у ствари поуздан знак да се ми мијењамо, што истовремено може значити или да нијесмо задовољни квалитетом одговора којима нас историјска наука прати или пак количином питања на које немамо одговоре. При томе смо свјесни да многа „питања“ а и „одговори“ настају изван онога што се у строгом методолошком смислу може назвати „историјска наука“, чиме се, у ствари, потврђује теза о њеној статичности. Истовремено се мора схватити логика таквог процеса коју најчешће условљавају разлози изван науке, али и бити свјестан опасности коју са собом носи непрестано продуковање историјског стереотипа у којем ће се увијек изнова појављивати једносмјеран, трасиран пут историјског сазнања који је у принципу недефинисан, научно неутемељен, друштвено неосмишљен, интелектуално инфериоран и поданички иманентан.

Ако се све напријед наведено има на уму, онда се као логично поставља питање основних обиљежја историографије о периоду 1918—1941. године. Да ли је са постојећом историографијом о том периоду могуће успоставити научни континуитет који би уважавао досада постигнуте резултате? Који су то приоритетни елементи евентуалног дисконтинуитета у којим би се нова осмишљавања историјског знања темељила на ономе што

доста незграпно називамо потребом ревалоризације? Да ли уопште постоји дефинисана стратегија у методолошком смислу проучавања овога периода? И, на крају, зашто би се баш залагали за потребу изучавања социјално-економског основа политичких борби у Црној Гори између два рата?

На постављена питања могуће је понудити тек неколико непретенциозних одговора. Прво, оно што је свима познато је чињеница да је историографија овог периода настала у времену доминације државно-партијског концепта који је стратешки испољавао превасходно интересовање за изучавање такозваног „револуционарног субјекта“, што је на крају резултирало асполутном доминацијом тема из те области. То само по себи не мора значити ништа, али се мора имати на уму да је методолошки оквир у окриљу којег је настајала таква историографија био редуциран тако да су друштвени процеси најчешће сагледавани у контексту легитимног исходишта револуције на којој је власт темељила свој легалитет и легитимитет. Отуда је њено логично настојање било да своју идеолошку пројекцију о прошлости „научно“ инструментализује, што је у историографији нашло одраза кроз прихватање низа судова који су обично настајали изван историјске науке, па су онда накнадно „уграђивани“ у њу. Међутим, то не мора бити онеспокојавајућа чињеница ако се има на уму да се свака власт у историји јављала као заинтересовани субјект са традицијом да има свој уплив на пројекцију знања о прошлости. Историјска наука се од таквог покровитељства увијек бранила поштовањем принципа својих методолошких норми на којима настаје. Зато се умјесто питања гдје се може успоставити континуитет (у научном смислу) са постојећом историографијом може понудити и одговор: свуда тамо гдје је поштована методологија историјске науке. Али, истовремено, оно што се може окарактерисати као велика мањкавост те историографије није чињеница која је логична у изучавању сваког историјског проблема, гдје се мора полазити од познатих резултата, већ констатација да у многим важним питањима за историјску науку није могуће успоставити никакав научни континуитет из простог разлога што она није то била предметом научног интересовања. Дјелимичан одговор на то може бити садржан у констатацији да у истраживањима заснованим на парцијалним посматрањима, истргнути из реалног политичког, социјалног, економског и културног контекста друштва које се изучава, она нијесу уочена, јер комплексност једне појаве егзистира двоструко: као објективно дата независно од наших знања о њој и субјективно спознана. Док прво постоји независно од нас, друго је продукт нашег интереса и могућности посредника (извора) у њеном осмишљавању.

Неопходност даљних истраживања произилази из сазнања да је у политичком животу у Краљевини Југославији, а тиме и у Црној Гори, са извјесним прекидима или модификација-

ма био успостављен систем парламентарне демократије или квазидемократије чији су основни субјект поред краља биле и грађанске странке. Зато је основно питање да ли се уопште може говорити о познавању политичке прошлости у том периоду а да истовремено постоји само једна цјеловита студија о Црногорској федералистичкој странци и то за период до 1929. године. Исто-времено проста реконструкција догађаја, заснована често на равни декларативног, оставила је у сјенци основне покретачке снаге у сучељавању различитих интереса. Увелико је апстрахован проблем условљености социјално-економских чинилаца и политичког организовања, груписања и интересног повезивања. С друге стране, са становишта друштвене структуре (политичке, економске, социјалне и културне) видљив је несразмјеран степен изучавања појединих структура у односу на њихов објективни друштвени утицај. Доминантна нивелација друштвених процеса на равни Црне Горе па и шире понекад је више „насилно“ изведена категорија него што је објективно имала упориште у једном хетерогено структурираном друштву. На тај начин није могуће уочити међусобну условљеност и интеракцијску везу самих процеса који могу бити наслијеђени, изведени или пак супституисани у дужем временском трајању. Њихова присутност може бити у несразмјери са степеном и обимом политичке идентификације тако што нијесу уочени или су пак пренаглашени.

Свака политичка групација се одређује према датом проблему пасивним или активним односом, а најчешће зависно од степена условљености сопствене унутрашње структуралне одређености у двоструком смислу. Један је објективно условљено интересно груписање које проистиче из унапријед општих начела одређене идеје и интересе, а друго је објективно дејство социјално-економских чинилаца који профилирају и диктирају понашање политичке елите.

Међутим, да би се могла уочити општа условљеност, међузависност и корелација, као и унутрашња поларизација, неопходно је посматрати друштво у тоталитету. Ту се онда јављају проблеми методолошке природе које најбоље рјешава потреба динамизирања развоја историјске науке у правцу њене тематске вишезначности и проширивање хеуристичке основе на којој настаје. Зато су наша настојања окренута у том правцу умјесто „насилне“ ревалоризације иза које могу бити прикривени нови идеолошки модели у којима ће егзистирати историјска наука. То ни у ком случају не треба схватити као одбрану постојећег, што је и немогуће, већ превасходно схватање да историјска наука има унутрашњу логичну промјенљивост у сваком времену и сваком друштву као уобичајену посљедицу методолошког поступка с једне и профила истраживача с друге стране.

Раније смо констатовали да истраживачки проблем може бити изведен (из извора) или пак идентификован (у извору). Изван тога проблем не постоји (са становишта истраживача), што

у суштини истовремено не значи да није постојао у историјском времену. Тако прихваћено становиште отвара простор за проблематизовање питања политичког живота у Црној Гори и његове социјално-економске основе прије свега као идентификованог проблема. То аутоматски може значити да је изучавање тога проблема вишеструко оправдано и могуће. Оправдано је зато што се проучава један битан сегмент историјске реалности, а могуће је због тога што постоје посредници (извори) који омогућавају дио њене спознаје. Истовремено оправдање би се могло тражити и у томе што у постојећој историографији слично сагледавање проблематике није присутно у обиму и мјери који би задовољавао критеријуме пожељног знања о том проблему. И што је битно, измјешта се угао посматрања проблема са чисто политичке и догађајне компоненте, која апсолутно доминира у постојећој историографији, што неминовно мора резултирати помјерању границе сазнајних могућности историјске науке и њене способности да интердисциплиновано осмисли одређено историјско вријеме.

Према томе, мишљења смо да би једна прецизна анализа социјално-економског стања у првим деценијама XX вијека, која би садржавала тачно одређење економских потенцијала, праваца циркулације роба, идеја и капитала, извора државних прихода, као и утицаја социјалне структуре друштва на артикулацију политичких идеја, додатно допринијела појашњењу чина уједињења 1918. године, не само као акта политичке воље који се може посматрати на различите начине из разних углова, већ прије свега као историјског процеса који је егзистирао у ширем окружењу. Постојећа историографија је ово питање најчешће третирала кроз истраживање која се могу смјестити у домен економске историје или пак кроз развој економске мисли уз сегментирано социјално проблематизовање, не испољавајући при томе амбицију да проникне у логичну везу међузависности свих тих процеса.

С обзиром на централистичко уређивање Краљевине СХС, односно Краљевине Југославије, посебно важно питање је начин инкорпорације црногорског у општејугословенске друштвене токове. Док је са једне стране утицај ширег окружења (југословенске државе) усмјерен ка унификацији најбитнијих полува државног уређења, са друге стране у суштини непромијењено друштво у Црној Гори у нову државу уноси све своје (наслијеђене) карактеристике. Битно је уочити да се чином уједињења аутоматски не потискују и не искључују присутна социјално-економска питања, већ напротив појављују се и нова која неминовно постају основ унутрашњег конфликта (политичког, социјалног, културног), чији носиоци постају политичке елите које настају као логичан резултат унутрашњег друштвеног раслојавања. Свеопшта политизација социјално-економских питања у Црној Гори између два рата указује на њихов значај. Њихово

дуготрајно присуство указује на немоћ да се она ријеше.

Поменућемо само она која су била најприсутнија у свакодневном животу.

Нова (југословенска) држава од стране (Црне Горе) не наслеђује само територију и њена материјална богатства са становништвом које је на одређеном политичком, привредном и културном ступњу, већ и одређене обавезе попут државних дугова, стари управни апарат, законодавне норме и унутрашњу организацију друштва која се мора прилагодити новим стандардима који се потпуно изграђују и примјењују. У том прилагођавању постају актуелна питања: положаја црногорских пензионера, учитеља, судија, чиновника, официра, организације трговца, занатлија, радника, сељака, распореда судова, школа, културних и социјалних институција, привредних асоцијација, административних центара и слично. Посебну тежину има питање исхране које је актуелно свих 23 године постојања Краљевине. Овај проблем има тежину политичког, економског и социјалног питања.

На који начин држава разрјешава та питања и који су дугорочни концепти присутни у њиховом елиминисању? Да ли је излаз у колонизацији, редовном дотурању кукуруза или, пак, у стварању нових обрадивих површина (исушењем Скадарског језера)? Како исушити Скадарско језеро када је његов чеп (ушће Бојане) послје Мировне конференције припао Албанији? Да ли је оштра конфронтација између радикала и демократа око Скадра тек остатак националромантизма („престолница Балшића“) или израз увјерења да је „губитак“ Скадра, у ствари, изгубљена могућност за стварање плодне равнице која је по појединим пројектима досезала површину од 47,000 ha? Да ли се значај Црне Горе мјери њеним моралним улогом утемељеним на вјековној слободарској традицији или пак бројем бирачког тијела из којег се регрутује занемарљив број посланика (7—13), страначки подијелених, са занемарљивим или никаквим утицајем на владине пројекте?

Од посебног су значаја питања везана за проблем саобраћаја у Црној Гори. Да ли је Црна Гора „југословенска Сибирија“ или пак „слијепо цријево Југославије“, како су говорили неки угледни савременици, или је њена саобраћајна изолованост историјски условљена, која је некада била и цијена слободе, а сада препрека брже интеграције у шире југословенске оквире? Да ли су пројекти о изградњи Јадранске жељезнице били економски и политички интерес или пак илузија о економској снази нове државе која је била у колизији са жељама становништва Црне Горе?

Присутна су и многа друга питања. Да ли је Црна Гора „пасивна област коју хране други“ или пак „неискоришћени потенцијал у који је требало улагати“, прије свега новац од ратне штете? Шта показује анализа уложених државних средстава на

овом подручју? Који критеријуми пресудно утичу у одређивању њихове висине и мјеста улагања? Какав је однос прихода и расхода у Црној Гори? Шта је уопште држава у свакодневном животу (заштитник, дужник или терет)? Да ли је степен зависности становништва од државе узрочник њеног крајње радикалног поимања као спасиоца или кривца? Да ли је школовање један од сигурнијих облика бјекства од сиромаштва или објективна осмишљена друштвена потреба? Које су основне економске и политичке посљедице изузетно великог степена задужености становништва у Црној Гори (посебно сељака)? У каквом је односу образовна, вјерска и национална структура становништва са његовим политичким одређивањем?

Друга скупина једнако важних питања је у непосредној вези са претходним. Она битно појашњавају ставове, акције и програме организованих политичких субјеката. Ево тих питања. Која је социјална основа појединих политичких субјеката? У каквом је односу политичка и привредна елита у Црној Гори и Југославији? Чије интересе заступају? Да ли се може говорити о јединственом привредном, политичком и културном простору у Црној Гори? Аналогно томе, гдје је тежиште политичке конфронтације: на локалном, црногорском, или пак југословенском нивоу? Шта доминира у политичком животу Црне Горе, личност или идеологија? У каквом је односу патријархална структура друштва у Црној Гори, процес њеног распадања са актуелним политичким сучељавањима? Каква је улога племена, братства и слично у политичким борбама у Црној Гори између два рата?

Велики број сличних питања је могуће назначити прије свега због објективне могућности да се на њих понуде и одговори. Квалитет одговора прије свега зависи од могућности реалне интерпретације извора која зависи не само од истраживача већ и од њихове бројности, разноврсности и пожељне партиципације.

Позната је чињеница да архива Зетске бановине није сачувана, што је за истраживаче међуратног периода у Црној Гори проблем више. Углавном нијесу сачуване ни архиве појединих грађанских странака. С друге стране, најобимнија (мада у цјелини оскудна и већим дијелом једнострана) архивска грађа од значаја за проучавање друштва у Црној Гори између два рата налази се у фондовима који се чувају у Архиву Југославије у Београду. С обзиром да би појединачно и исцрпније описивање ове грађе захтијевало знатно више простора, указаћемо укратко, на нивоу информације, тек на неке њене битне карактеристике значајне за предмет нашег интересовања. Прије свега квантитативном компарацијом лако је установити да се највећи дио ових извора у стереотипном поимању не односи на чисто политичка питања. С друге стране, степен њихове искоришћености у досадашњим истраживањима је релативно мали, што може бити недостатак с обзиром да се углавном ради о раду примарних историјских извора насталих махом радом појединих државних

органа који су били у саставу разних министарстава. Врло мали број тих извора је публикован.

У Фонду двора Краљевине Југославије (КЈ) сачуван је већи број молби, жалби и представки група или појединаца из Црне Горе. Грађа сличне садржине може се пронаћи и у Фонду Народне скупштине КЈ у којем се, поред молби, жалби, захтјева или интерпелација, налазе и поједини законски предлози народних посланика из Црне Горе, подаци о резултатима парламентарних избора, раду парламентарних клубова и слично.

У Фонду аграрне реформе КСХС и другим установама аграрне реформе и колонизације сачуван је дио грађе који се односи и на колонизацију Црногораца (броју, мјесту, правилима, суштини, карактеру, економској и политичкој основи). У Фонду Министарства финансија сачувана је релативно обимна грађа о предратним дуговима Црне Горе, начину њиховог враћања, зајмовима, кредитима који су давани појединцима, установама и заједницама, као и дистрибуцији новчаних средстава и сл. У Фонду Министарства пољопривреде посебно су значајни статистички извјештаји из срезова о стању љетине, засијаним површинама, приносима, структури земљишта, власничкој структури шума, цијенама пољопривредних производа, броју стоке, затим разни пројекти и елаборати о мелиоризацији итд.

Фонд Министарства правде значајан је по томе што је у њему сачуван дио грађе који говори о распореду и положају судија у Црној Гори, њиховом размјештају, стручној спреми, затим документација везана за проблеме уједначавања законодавства и функционисање правног паралелизма. Фонд Министарства просвјете представља један од најбоље очуваних фондова са обиљем података о просвјетним и културним приликама у Црној Гори. Компаративна анализа ових извора који садрже статистичке приказе школа, ђака, студената, учитеља и наставника, те њихове социјалне, вјерске и националне структуре, са изворима који се односе на друга подручја Југославије, доводи до значајних сазнања везаних за овај проблем.

Разноврсном и обимном грађом из Фонда Министарства саобраћаја углавном су „покривена“ сва питања из ове области, почев од градње сувоземних путева у Црној Гори, економске и политичке позадине овога питања, обима уложених средстава, приоритетних праваца, темпа и квалитета градње, ангажовања радне снаге, утицаја на одлуке које се доносе и спроводе итд. Обимна грађа омогућава прецизну анализу развоја жељезничког саобраћаја кроз Црну Гору (Јадранске жељезнице), трасирања, конфронтација око праваца, политичког и економског значаја до прецизног праћења изградње (идеје, тока, утицаја, ангажмана појединих политичара) појединих реализованих пројеката (пруга Никшић Билећа). С обзиром на политичку актуелност овога питања у Црној Гори у поменутом Фонду је сачуван и из-

вјестан број молби, жалби, представки које су драгоцјено свједочанство о овом проблему.

Један од најзначајнијих фондова по обиму, садржају и врсти извора за изучавање социјално-економске компоненте политичких борби у Црној Гори свакако је Фонд Министарства трговине и индустрије. У њему су сачувани досијеи привредних предузећа и њихова власничка структура, акционарских друштва са пописом акционара, записницима са њихових годишњих скупштина, потом досијеи новчаних завода, извјештаји о привредним и социјалним приликама, одлукама самог Министарства у смислу давања повластица, концесија и слично. Веома добро је очувана релативно обимна грађа која се односи на рад Трговачке, индустријске и занатске коморе чије је сједиште било у Подгорици. Ова грађа је драгоцјен извор за изучавање положаја занатлија и трговаца и њиховог друштвеног утицаја.

У Фонду Министарства вера (а за период од 1929. године у Фонду Министарства правде) сачувани су релативно скромни (по обиму и разноврсности) извори о вјерским односима у Црној Гори, положају клера, односу цркве и државе, те градњи вјерских објеката. Фонд Министарства унутрашњих послова је досада највише коришћен за истраживања можда и зато што се у њему налази већи број извора о раду комунистичког и федералистичког покрета у Црној Гори.

Од посебног значаја за изучавање међуратног друштва у Црној Гори су и поједине збирке у којима су сачувани извори највећим дијелом политичке садржине. Посебно се то односи на збирку др Милана Стојадиновића која по броју извора политичке садржине значајних за Црну Гору надмашује све остале фондове у поменутом, па и у свим другим архивима. Наравно, то није случајно уколико се зна да је Милан Стојадиновић био једна од најутицајнијих личности у Црној Гори између два рата. Поред тога што је у Црној Гори два пута биран за народног посланика и међу црногорским радикалима сматран наслједником Николе Пашића, овај министар финансија у више влада, па и предсједник југословенске владе од 1935—1939, био је у истом периоду и предсједник Бановинског одбора Југословенске радикалне заједнице у Зетској бановини. Сачувана преписка Стојадиновића са својим присталицама из Црне Горе незаобилазан је извор за изучавање политичке историје у Црној Гори тридесетих година овога вијека.

Од осталих збирки за ову прилику вриједна је помена и збирка земљорадничког првака Јована Јовановића Шижона у којој је сачуван и дио преписке са појединцима из Црне Горе, претежно члановима Земљорадничке задруге.

Интересантно је да је у самој Црној Гори сачувано веома мало извора који се односе на међуратни период. Та чињеница убједљиво говори о степену културне свијести и немару у читавом послератном периоду према архивској грађи уопште, а по-

себно према оној из овог периода. Са великом дозом цинизма би се могло констатовати да је за историјску науку „срећна“ околност што је међуратна Југославија била централизована држава с обзиром на степен очуваности архивске грађе на различитим нивоима. Нешто обимнија грађа о међуратном периоду чува се у Архиву Историјског института СР Црне Горе (претежно комунистичке провинијенције), Архиву СР Црне Горе, те локалним архивима у Херцег Новом, Никшићу и Историјском архиву у Котору. Нека документа (претежно циркуларни расписи) сачувана су у Хисторијском архиву у Дубровнику, што има посебан значај с обзиром на претходно поменућу чињеницу да архива Зетске бановине није сачувана. Од значајнијих извора за проучавање међуратног друштва у Црној Гори треба још споменути и оне који се чувају у Архиву Војноисторијског института у Београду, посебно у пописнику 17, гдје се налазе сачувани извјештаји са подручја II армијске области и Зетске дивизијске области.

Узевши у цјелини доступни извори економско-историјске и политичке садржине омогућавају садржином, бројношћу и вјеродостојношћу, компаративном анализом и методолошки иновираним поступцима отварање нешто другачијег проблематизирања у изучавању друштва у Црној Гори између два рата. За проучавање наведене проблематике, поред архивских извора (на чији смо један дио указали, посебно на оне мање коришћене у досадашњим истраживањима), статистичких извора и публикација социјално-политичке садржине, посебан значај има штампа, која се у многим сегментима третирања ове проблематике намеће као примарни историјски извор. У изучавању рада и програмских начела грађанских странака штампа је понекад искључиви извор. Треба имати на уму да је постојање страначких гласила, посебно за период 1918—1929, олакшавајућа околност за истраживаче, јер су новине биле најчешће у функцији комуникације са бирачима које је свака странка настојала анимирали својом активношћу, програмом и декларативним начелима. У том смислу од штампе која је излазила у Црној Гори од посебног су значаја *Црна Гора* (орган Радикалне странке), *Народна ријеч* (демократи), *Црногорац* (федералисти), *Слободна мисао* (блиска Земљорадничкој странци), *Зета* (блиска федералистима и комунистима) у појединим периодима, *Народни лист* (једно вријеме гласило Југословенске радикалне заједнице), као и многи други листови који су се повремено појављивали. Значајне податке о политичком, привредном и културном животу у Црној Гори доносе и гласила која су излазила изван Црне Горе.

Штампа се, углавном, појављује као тенденциозан извор, али је управо њена тенденциозност, подређена страначким интересима, по нашем мишљењу, драгоцен извор за компаративне анализе програма, циљева, активности, организованости грађанских странака које као најорганизованији политички субјекти

доминирају политичким животом. Оно што се може извући као општи закључак је чињеница да се поменута штампа далеко више бави животним питањима Црне Горе (из области привредне, социјалне, економске проблематике), наравно са аспекта различитих политичких групација, него што се бави оним што би се могло назвати чиста политичка питања. Овакав суд поткрепљује и чињеница да је сличан однос и у говорима народних посланика из Црне Горе (налазе се у Стенографским белешкама Народне скупштине), од којих су многи штампани у посебним брошурама и дијељени бирачима како би ови стекли увид у рад појединих народних представника.

Овом приликом бисмо жељели да укажемо на посебан значај релативно обимне литературе настале између два рата, чији су аутори различитог социјалног поријекла и политичке оријентације, у којој се обрађују политичка и економска питања у Црној Гори. Аутори ових дјела су по правилу били политички најангажованији интелектуалци, често страначки прваци и народни посланици или, пак, посланички кандидати. Ова дјела су, углавном, имала двије основне функције: прво, да ширу јавност упознају са актуелним политичким и социјално-економским питањима Црне Горе и друго, била су једна врста политичке идентификације њихових аутора. Запажа се да је највећи број ових дјела написан у периоду 1935—1941, мада се по свом садржају односе на период од уједињења. Лако је уочити да аутори ових публикација представљају политичку елиту Црне Горе између два рата, што поједини истраживачи нијесу довољно уочили, подводећи њихову дјелатност под разлоге научне природе. Отуда се ови аутори у појединим студијама изучавају као „економски мислиоци“, „национални радници“, „креатори политичких идеја“ итд., зависно од угла из којег се истражује њихова дјелатност а не времена, услова, циљева и садржаја такве активности. По нашем мишљењу велики дио ове литературе је у истраживачком смислу ближи „архивском“ извору (попут штампе) него што је литература у класичном смислу. Такво становиште има оправдања у упоредним истраживањима дјелатности, циљева и идеја појединих аутора ових публикација.

Цјелокупно презентирано становиште и начин и могућности предложеног изучавања полази од сазнања проистеклог из упоредне анализе извора различитог поријекла (по мјесту настанка, садржају и поријеклу) о, условно речено, политичкој документацији социјално-економских питања у Црној Гори између два рата.

Serbo Rastoder

FEASIBILITY AND EXIGENCE OF RESEARCH OF THE SOCIAL AND ECONOMIC BACKGROUND OF THE POLITICAL CONFLICTS IN MONTENEGRO FROM 1919 TILL 1941

Summary

At the present day when the question is raised as to the scientific continuity and the valorization of the scientifically attained results of the present historiography along with the question of the prospective needs for broadening of the investigation, the basic methodological principles of the historical science should necessarily be observed as the primary criterion. It is only where these principles are recognized that establishing of the scientific continuity is both feasible and necessary.

The present scope of the results achieved in the historiography and the very existence of the primary historical sources impose the condition that the further investigation of the history of the period between the two wars in Montenegro and in Yugoslavia is rendered indispensable. Whilst the former problem is to be solved through the logical and inevitable scientific communication, the later one is linked primarily to the investigators and their abilities. This attitude being supplemented and coerced by the questions located in the sources themselves, points to the emphasized necessity for a contrastive analysis of the social and economic foundation of the Montenegrin community and its influence in the political life of this period.

Substantial questions of political determination of the Montenegrin parties and factions of the time are certain items of the social and economic nature, such as those of the outstanding Montenegrin debts, the Perper and Skadar (Shkodër) claims, the state of the Montenegrin public officers, clergymen, retired persons, military officers, craftsmen, merchants, the problem of the peasant's debts and the issues of construction of the Adriatic railroad, of the Skadar lake reclamation, and of the population aliment, the education of Montenegrins, and the other.

The existence of the research sources related to the problems concerned appears controversial only in a biased analysis of the political issues. The indispensable prerequisite for recognition of the historical processes in the scope of the totality of a society is a complete and comprehensive contrastive analysis of the mutual interaction of the socio-economic and political structure of a society.